

СОВЕТ АРМИЯНЫҢ КУЯКТЫГ КУЯКТЫГ ОТРЯДЫ

КӨӨРГЕ БӨДҮҮН...

Улу-Хем районунун Чолу-раа сууру өрү эртежизин кочту, шала күдүлүккө, алаш басып бар чыгар, бажынын дүгү өлөрө берген, бөдүүн кетинген кижини бо-ла көрүп болду. Ол «Күш-ажымды хостуу» сохотуң бо салбырында тараа шаңдыда мотористеп турар.

Ол дээрде бүтүндөй, бүү назимында ажал-херек дүңдө уйу-чымдын билбес киж. Дайы шөлүңгө эрес-маалар-тыг чоруну-биле төрөн Тыванын адми алдаржымды чо-раанарым бирээм.

Калың-дошкун 41 чылдык со-лунарым, документиляри аймактыр болуңгоса: «Улу-Хем коюнуңун Эким суму-зунда арат Соспмайынч огу «Спирт монополия» молаачым болгаш түр директор Шойдуң, «Совтрансгос» молаачым Ондар Хунажык, ужудуку Хуна-оол, ревшериг Ондар Дыр-тык (соолуңд) Шойдуңдуң фронтунга кады чоораң чары-бас өйдүү). «Тываның арат чоинарының мөөң белээн Аба-кай хоорайга чедирген...» дээң одурутларга таваржал болур сылар.

Владимир Соспмаевичини амдыралчы намырында, бир-гээр чугаалаарга, кызыл шу-гум-биле онзалан шыкым каан үс—1943—1946 чылдар: акы-лудма Совет Эвиляеини маа-дыртыг Кызыл Шеринге ду-залаң, Ада-чурттуң Улу-га дайыныга эки турачы танкистер

О. НАМЧЫЛАК.

Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан

КЫМ БИАИРИ?

Ачам, Салчак Сундуй-оол Бадыевич, 1943 чылда Тыва-ның эки турачылары-биле ка-ды фронттуңе чоруткаш, эеп келбейн барган. Ол 1919 чыл-да Каа-Хем районун Бүрөн сумузуңга төрттүңгөн.

Мен ачамның фронттуңу амдыралчы, тулушкуну шөл-дүңгө оң кичап елгенин ды-ка-ла билеп алыскап чорур мен.

«Дайычы алдар» деп номаа «Сарылар Канчыр-оол» деп материяда улуз сержалт Сал-чак Сундуй-оол деп дайычы-ның дугайында долгу бижээң болду. Ону болзарымга, мээң ачам ол мыскап. Бизча түгө

Совет Тыва чурттуг киж. дээң, Эки турачыларның ини-ти дадымында көөрүмгө, оң адм, фамилиязы, адазының ады мээң ачамым. Ол Ильян-ка чурттуг киж.

Сат Бүрөксейиниң коман-дылап чораны эки турачылар-дан Тывазыңге кылып кел-генер бар болгай. Илчанаңш Салчак Сундуй-оол Бадыевич-нин дугайын чугалап бээрли-таныр, билдир эш-өөргүдөп улуу-биле аялдам.

А бодум Ильянка ортумаң школзунда башкылап турар мен.

Ч. АНЧИМАА. Каа-Хем район.

1946 чылдың сентябрьның бир чымыг хүнүндө хүндүг танкылар сая-дорт каң колон-иялар болуп алган. Кызыл шөдөңгө эртен Кантемировтун Ленин болган Кызыл Түх өр-дөңгө тирлейж ат-суура-лыг дивизионың оң байыр-гай баалага маршал эртен-ни-биле Танкистер күнүгүк ба-йралын чыла санында дем-дегээр апаргай.

Бистиң танк болгаш меха-низастан шеригдерияс — Совет эрге-чагырганың барык бир үе-череге мажыттары. Оларның турдустунгай болгаш сай-зырал хөгжээниң төгүтү В. И. Ленинниң ады-биле ха-ны холбашкан. Оң хууда ай-тымшкымы-биле 1918 чылдың январьда куйтыг танк кезек-терини өмүлдө тургустун-ган. В. И. Ленинниң айтыш-кымы-биле 1919 чылда Сормо-во заводунун ажалчылары-га интервенцияларга болгаш эл-төрөлдерияс кунал ал-ган, танкылары септээрин ба-за ала-чурт танкыларының ту-лушкунуңге эгелеп киритте-рин дааскан «Красног Сормо-во» заводтун ажалчылары 1920 чылдың август 31-де ба-штайг танкыны кылып тургус-

каш, аңа «Хосталга дээң де-миселчи эш Ленин» деп атты бергенер. Оң соонда аңаа немей 17 машинаы кылаң, олар хамааты дайының үе-зинде тулушкунуңга кириш-кенер.

Чуртту индустриализа-ция чедикшиңиң боттанар-галымый түнелинде танк үдүстүрү тургустунган. 1932 чылда-ла Кызыл Армияның составына механизастаан кор-пусу делегейге бир дугаар тургускан. Совет конструктор-лар мыска хуусаада танкы-ларның чамдык үдөгөр-көвөр-лери чогаатып кылгалаан турган.

Ада-чурттуң Улуз дайы-ны мурунда куяктыг танк шериглери боттарының составына механизастаан кор-пустарыг, танк дивизиона-рыг болгаш бригадаларыг тургайнар. Дайының камга-лаң чыла шаар, дайы-ның чыла шаар шаар куяк-тыг танк кезектерин база кат-тыжышкынырым организа-циялары болгаш ажалчылар-ның үдөңүн сууру ол чыл-дарда тургустунган.

Бирги черепиң дайычы ма-шиналарының тургузуучулары

П. П. ПОЛУБОЯРОВ,
куяктыг танк шеригниң маршалы, Совет Эвиляеиниң Маалыры

М. И. Кошкин, Н. А. Кучерен-ко, А. А. Морозов, Ж. Я. Ко-тин болгаш өскөргө-даа со-вет улус чогааралып турар. Олар чурттуң танк тулуш-кунуң хөгжүдериң херээңге боттарының талантымыл бер-генер.

Ада-чурттуң Улуз дайы-ның чылдарында диктиге че-дир чөсөткөң дайының чыла шаарының танкистер улуз салымшкыны кирген-ер. Танк кезектери болгаш каттыжышкыныры кириш-кени мындг тулушкунуң чер-де болбаан. Танк каттыжыш-кыныры бистиг шериг-сервис-тиң камгаламы улам бажым-лаң, фашистерни атаклап, тулушкунуңга нянги шериг кезектериниң болгаш катты-жышкынырының тилең үе-риңге таарымчалыг байлады тургузу турган.

Москва чоогуңга тулуш-кунуңга совет танкистер кес-түп көрбөң бажым туруштуң болгаш дайычы шыгаралды көргүскенер. Чогуң ма бистиң

дайынымын чорударыңга агаар-Бойдустун болгаш черепиң бай-дым берге болуп турган. Дү-дүдүт, соок хат, миналыг шөл-дер, оңгар-чоога танкыларың чорударыңга шаптыктаан. Би-чаллажок алдыж кезектер-биле кады фашистерниң камга-ламы чаза таварышкан, тан-кистер дайынымың тышмың-ууңу келгенер. Доноуд жарак чөсөткөңу Хар-хөгүдүктери өрү дээрке били чыкканым-ишкан, танкылар чоруп турган. Долгандар дайыныңар. Чоо-гыма кооргалдар дугаар чаштыңан алган фашистер артиллерия-лар-биле болуп турганар. А дээрде немей самолёттар те-герези. Илчалажок танкылар моторларының күчүлүг даш-шымзын бичи-лаа соксаанар. Совет танкылар бичи-лаа доктааш дивейн, күчү-турду бурунгарлап-ла турган.

Декябрь 19-та 17 дугаар танк корпусу кады-дошкун тулушкунуңга болгаш Контентро-кым эжелеп алган, Росош-Миллерова темир-орукту үс-кирипкен. Ол эрес-дидим, маа-дыртыг чоруну 17 дугаар танк корпусу 4 дугаар танк корпусу кылаң эде тургускан.

Курск чоогуңга болган улуз тулушкунуңга совет танкистер чадаг шериглер, артиллерия-тер болгаш шериглериң өскө-лаа хөвирлери-биле кады немей-фашистерни танк каттыжыш-кынырының орунуга эр-тимес шивээ-хана кылдыр турупкан, оларны чыла шаар, дайынырымы барымы чүкө-сүрүп кирипкен.

Москва болгаш Сталинград чоогуңга, Курск ээптөөңге ту-лушкунуңга дайыны Совет Армияның өлүмүг со-гушкунуңга таварышкан. Ол бүтү болгаш оон өмүлдөңи тулушкунуңга шалымчы өт-рүд совет танкистер болган. Совет танк тулушкунуңун эрес-маалдыгы күш-ажылы-ның ачымында танкылар бол-гаш немей-фашисттер ар-мияларының артык күшүгү 1943 чылда уафкаттыңан. 1943 чылдан эгелээп, улетпүр ай санында-ла 2 муң ажыг тан-кылары болгаш боду чорур артиллерия тургузулары фронтуга берип эгелээң. Ада-чурттуң Улуз дайынының бүтү чылдарының чепсектиг күшүгө 100 муң хире танкы-лары болгаш боду чорур ар-тиллерия тургузулары кылып бергенер.

Дайынымың түнел үс-чаза-зынга, сөөлүг Берлин опера-циязынга, 4 танк армиялары, элэң жаш танк болгаш меха-низастан чорустар киришкен. Совет Армия Берлин чоогуңга дайымы бары 6300 танкы-лары болгаш боду чорур ар-тиллерия тургузулары көмө

болгаш бажымын турар на-йыралдым кады ажалы-жалганы ачымында, партия болгаш күрүне удуруттуңуңга танк үргүчү сайырангайыш турарыны уламында болгаш улуз төгүдүг улуз чедикши-линерни чедип алган. Болга-рия сайырангай улетпүрүг, амсы үеңге кады ажал-агыл-дыг, чөкөкчөкөк культура-лыг, делегейде улам өзүп өр-өт-алдарыг болгаш өскө чурттар-биле улам калбарып бар чыдар харылдаарың мурнакчы индустриал-аг-рарды күрүне апарган.

Ак Болгария Улуз Респу-блика улуз улетпүр фондудар-ыг, бүүдүргөңиң байлак дурдугалыг, мергежилдиг ажалчы күшүгү болгаш ин-женер-техниктиг кадрларыг

болуп турар. Калбак херек-ледия анаа барааларыңга эгелөөң, нарып стокларга, личкедикчилерге, кораблдер-ге, электротунг апаратуруга чедир улетпүр кымыларыңым калбак ассортментиниң ол бүүдүрүп турар.

Шаң ол улетпүр күчүзүме, транспорттун, дашкыкы бол-гаш иштиги садымың, сай агараларың өзүдөңгөңе да-ланган, Болгарияның Компар-тиязы болгаш чаза Болгария-ның улетпүр хөгжүдөңгөңиң чаа соругалары төлөвөңүң.

Эртен үжөн чылдык чы-санында-ла совет-болгар на-йырал улам бажымын келген. Бистиг чурттарымыстың бол-гаш партиаларымыстың бол-гаш улустарымыстың найыралын, кады ажалыңгайың болгаш улуз боттарының национал чогааралы кылдыр санап ту-рар.

И. АНОШИН,
генерал-лейтенант.

ЧУРУНТА: танк ротаны марш үезинде.

Ю. БЕЛОЗЕРОВТУҢ фотосу. (СЭТА-ның фотохроникасы).

АЛДАРЛЫГ ҮЖЕН ЧЫЛ

Сентябрь 9—болгар улустуң национал байырлары—Хосталганың хуну

Фашисттер Германияның дар-далымдан 1944 чылдың кү-зүндө Совет Армияның хос-таар ужуруг турганы ийги европейки чурт — Болгария турган. Ол сорулганы Дээң Кол командылап чери Укран-наың 3-ку фронтунуңга даас-кан.

Сентябрьның эгезинде кү-мын-болгар кымыгаарже кир-геш, Болгарияның иштиги по-литиктиг байдалыны дуга-йында четпир мөдөлердиг турган бис. Анаа байдал ке-дөргөй барын турган. Бир та-лазында — чурттуң бүтү ажалчы чоинарыңа детикти-тиркен калбак партизан шим-чөөшкени, өске талазында — болгар чазактын политика та-лазы-биле ийи арзының чо-руу.

Болгарияны улузу шуут-да антифашисттиг хөөң кирген турган. Партизан шимчөөшкени шуут бүтү районнары хаа-ра туткан. Чуртка бир дивизия, 13 партизан бригадалары, 40 отряд, 6 солдат ба-талыону болгаш чүс-чүс дай-ычы бөлүктөр хөдөйп тур-ган. 30 муң чедир кижилит партизанчы күштер чоңун аажок улуз детикчөөңгө дайымы алган, ажал-чоруду-галымы кылып турган.

Герман командылап чери-ни планирарында Болгария оңа чери элээн — ону Бал-каңа шивээ кылдыр көрүп турган. Саттышкычы чыгыр-кычы бөлүктүн дуузаы-биле фа-шистер Болгарияны Совет Эви-ляеинге улуз дайычы килр тырта берген. Болгарияның чаза бодунуң «доку нейтра-литеттиг» бөлүп турарымың дугайында хоозун медегелээ кылган. Херек кырында ол ча-зак гитлержилерге бараан бол-ган. Чурттуң бүтү девиэкер-рин, оң порттарың, баазала-рын, аэродромнарың, орукта-рын болгаш өң-лаа өскөлерин герман командылапта тыныс-кан.

Болгар чазактын СССР-ни чөгдөөңгө көрүп турарымың дугайың анаа Совет чазак кам-ула медегелээң турбуже, бол-

гар чазак напистерниң салда-рыпта алдышпаша турган. Чижээ, Иссы болгаш Кишиев чачына гитлержилериңи чыла шапканыны соонда болгар эрге-чагыргалар боттарының чуртунун девиэкертиге хөй салыг немей-фашисттер те-риглер турар аргаңы берген.

Тургустанган ол байдалда Болгарияга удуз дайың чоруду-галарың кымырыңын эрге-жок чугулазы мырыңай илден апарган. Орбан эгелээш Со-вет Эвиляеин Болгария-биле дайың байдалында турарын Совет чазак 1944 чылдың сентябрь 5-те медегелээң. Ил-чала-да ол шиптир болгар улуска удуз өвөс, харын мо-нархо-фашисттер чалчаларга удуз улганган турган.

Сентябрь 8-тин эртенинде фронт командылакчымы генерал Толбухинниң дуузалың номчан. Бизча чугалааны: «Совет дайычылар! Си-лерниң мурунуңга чыгыр-кычы боттарының чуртун немей-чөсөткөңгө салымкан болгаш болгар улусту анаа калчаң-да таарышкың дайычы килре берген Болгария туруп ту-рар...

Дузарым болза: Украина-ның 3-ку фронтунуң шериг-лери румын-болгар кымыгаар-ны эртин, уткунтур кел чо-раан дайынымы сураут согут-биле чыла шаап, Болгарияда гитлерки эзелекчилерни чы-ла шааар болгаш бистиг-биле төрөл болгар улусту немей-фашисттер даралаан хостаар алаар».

Ол душта Болгарияның де-виэкертиге 35 муң чедир гитлержилер турган. Болгар хаан шерин 500 муң хире кижиле турган. Оң аңгыда, Турцияның Европа талазында Болгарияге чигелен алган 20 түрк дивизионар болгаш бригадалар турган. Ол шериг-лер кандыг чачыг болуру,

Чурттакчы чоң-биле ужура-нышкынырым оңа чымыг бол-гаш сетки өөрүчүг болу-лаан. Кызыгаардан ырак өвөс-те Силистра хоорайга муң-муң чурттакчылар Совет Армияны уктуру-биле үчүп келген. Кызыл туктар-биле шимөөң куудучуларда байыр чедирген жоууналар болгаш транспараң-тылар.

Совет шериглериңиң чеде бергени эрге-чагыргага турган фашистерек чалчаларга удуз болгар улустуң ажык демисел-ли дүрдөткөң. Сентябрь 9-та чуртка чепсектиг тура да-лымшкыны кыптыгып үңген. Болгарияның төгүзүңгө ол хун национал байыралдым — Хосталганың хуну болуп кир-ген. Тура халымшкыны Бол-гарияның Ажалчы партизаны-ның ТК-ының Политбюроу болгаш Улузтуң хосталгалыг тура халымчы армиязының Кол штавы удуртуп турган. Монархо-фашисттер өзү-чүрүм-га кол согушкунуңу Софияга таварыштырган. Тура халым-шкыны шериг министрествоун камгалаанырың чөсөң ху-раалган, министрлериң, улуз дукалдыг дүжүметтериңиң баш кол штавының реаксылыг офи-церлериңиң тулуп хоругданган. Эрге-чагырга Ада-чурт фронтунуң хөлүңге шилчөөң. Ол төгүдүг болушкунуңу үнелеп көрбүшкан, сөөлүңде «Работ-ническо дело» солуң: «Кызыл Армияның тилеңгем турбаан болза, сентябрь 9-тун тилең-гези болдунар арга чөк тур-ган ийик» деп бижээң.

Чаа чазак Германия-биле харылдааны үскөн, анаа удуз дайының чарлаш, Болгария-биле дайың чоруду-галарың соксадыр дугайында дилегин

Совет чазакка кирген. Дилег-ни хандырган. Украинаың 3-ку фронтунуң шериглери Болгарияны девиэкертиге дайың чоруду-галарың сентябрь 9-тун көжөңгөңгө сок-саткан.

Ада-чурт фронтунуң эрге-чагыргага киргени бүтү Болга-рияга башкарылганы үдө-ңүн-биле өскөрткөн. Чурттуң хоорайларыңга болгаш суур-ларыңга бүтү дол эрге-чагыр-ганы чер-чере боттарыңа ал-ган улузу комитеттериңиң тур-гузуң кирипкен.

Чепсектиг тура халымш-кының тынөөңүн соон дар-ый Болгарияга чаа болгар Улузу армияны тургузуп эге-лээн. Оң хөй кезиңи эрги ар-мияны чөңүнү талазымыңе шилчөөң шериг албаныңлары болган. Революсу демиседдиң, байлак дурдугалыг партизан шимчөөшкениңиң киржикчи-лери болгаш эки турачылар оңа хөй-биле кирген.

Сентябрь 17-де Ада-чурт фронтунуң чаза болгар Улузу армияның катты-жышкынырың Украинаның 3-ку фронтунуң оператив-тиг чыгыргазыңга дамчыдып берген. Дайынымы артык ба-рык сес айларының дургузуң-да совет болгаш болгар шериг-лер гитлержилерни бир деминг чыла шаап, Югославияны болгаш Венгрияның улустары-ңга хосталганы берген.

Ол үеде бээр социалисттиг тургузушкунуңуң оруун ши-лиш алган чаа Болгарияның улузу совет улусту дүреткин халымшкында акы-гүманың казуу-биле көрүп турар. Фа-шисттер даралаан болгар чер-ин хосталган маалдарының аттары-биле болгар хоорайлар-

Сентябрь 9-та болгар улус социалист революцияның 30 чыл оюн демдегээр. Эртен чылдарың дургузуңга Болгария Улуз Республика Совет Эвиляеиниң болгаш социалист өскө-лаа чурттарың дуузалымың-биле чыдып калган, аграр чурттан улетпүр, көдээ ажал-агыл, культура хөгжөөң чурт апарган.

ЧУРУНТА: Софияда Совет Армияга тураскала.

Центрафото—ПМА-ның фотосу.

